

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 (477.74-21) : 061.23 : 343.811-055.2 «18»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.3.71>

Євген Юраш*

ОДЕСЬКЕ ЖІНОЧЕ ВІДДІЛЕННЯ ПІКЛУВАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ПРО В'ЯЗНИЦІ: СТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ У ХІХ СТ.

Анотація: У статті висвітлено створення й особливості діяльності Одеського Жіночого відділення Піклувального комітету про в'язниці. Охарактеризовано керівний склад Жіночого відділення та встановлено, що до його складу належали дружини високоповажних чиновників і дворян. Особливу увагу приділено посаді наглядачки у жіночому відділенні тюремного замку. Встановлено, що важливе місце у діяльності Одеського жіночого відділення займав відбір кваліфікованих кадрів для утримання арештанток і для жіночого відділення тюремної лікарні, для покращення гігієни, набуття арештантками професії швачки.

Ключові слова: Одеський Комітет Піклувального товариства про в'язниці, жіноче відділення, Одеса

Стрімкий розвиток благодійних організацій на території Наддніпрянської та Південної України припадає на ХІХ ст. Благодійні товариства мали різну направленість – культурну, освітню, релігійну. Одним із благодійних товариств було Піклувальне товариство про в'язниці. Створення товариства, на думку О.М. Церенюка, було результатом співвідношення двох взаємопов'язаних процесів: суспільного – розвитку благодійництва та державного – потреби реформування тюремної системи¹. На сьогодні істориками активно досліджується тематика функціонування та розвитку благодійних товариств.

Серед праць, присвячених тематиці піклування та благодійництва відмітимо дослідження Ю.І. Гузенка «Становлення і діяльність благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: на матеріалах Херсонської губернії», Н.А. Колосової «Благодійницька діяльність в культурі України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) в контексті вітчизняних і європейських традицій», І.С. Гребцової, В.В. Гребцова «Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст.». Надаючи оцінку благодійній діяльності, дослідники фрагментарно торкалися проблеми функціонування Піклувальних товариств про в'язниці. Зокрема вивчалася діяльність таких відділень (Комітетів) у різних містах як елементів

---

* Юраш Євген Олександрович – аспірант кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (Одеса, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8866-225X>; e-mail: yurash20@ukr.net

¹ Церенюк О.М. Роль комітетів Товариства піклувального про тюрми у розвитку пенітенціарної системи Наддніпрянської України ХІХ ст. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2002. Вип. 5. С. 171.

загальноімперської державної піклувальної політики. Наприклад, дослідження діяльності Миколаївського Піклувального комітету про в'язниці провела Л.Л. Левченко, Чернігівського комітету – В.М. Пальченкова². Значна кількість робіт розглядає діяльність подібних комітетів з юридичної точки зору, як досвід функціонування пенітенціарної служби. Проте, діяльність Одеського комітету Піклувального товариства про в'язниці ще не стала предметом окремого дослідження, тому метою даної публікації є дослідження діяльності Одеського комітету, а саме його жіночого (дамського) відділення. Основними джерелами для цього дослідження стали архівні матеріали, що зберігаються у Державному архіві Одеської області у фонді «Одеський міський комітет опіки над в'язницями» (№ 361 «Одесский попечительный комитет о тюрьмах»).

Одеський комітет Піклувального товариства про в'язниці виник у 1828 р. та мав статус губернського. Організаційна діяльність Одеського міського Піклувального комітету про в'язниці координувалася відповідно до роботи Санкт-Петербурзького комітету, у тому числі на нього поширювалася і його законодавча база. Одеський комітет здійснював свою діяльність згідно з Правилами Піклувального товариства про в'язниці, затвердженими імператором Олександром I від 19 липня 1819 р.³ Становище жінок у в'язницях імперії, як зазначає відомий дослідник М.Н. Гернет, було «більш важким і безправним, ніж становище російського підданого чоловічої статі. Стан засудженої жінки в різних місцях позбавлення волі ускладнювався ще й тому, що тюремна адміністрація, як правило, набиралася з чоловіків»⁴.

Ці обставини призвели піклувальників до думки про відкриття жіночого відділення «Санкт-Петербурзького піклувального комітету про в'язниці», яке б займалося поліпшенням життя ув'язнених арештанток. Санкт-Петербурзький жіночий піклувальний комітет про в'язниці відкрився 13 жовтня 1819 р. До його складу в різний час входили дружини високоповажних чиновників і дворян, які були «відомі добромилістю, чесністю і людяністю»: княгині Мещерська, Голіцина, Щербатова, Трубецька й інші⁵. Аристократичність складу не заважала вести цілеспрямовану роботу з поліпшення побуту арештанток. Згідно «Статуту Санкт-Петербурзького піклувального комітету про в'язниці» такі ж жіночі відділення стали відкриватися і при піклувальних комітетах у багатьох губернських і повітових містах імперії, у тому числі і в Одесі. Одеський жіночий піклувальний комітет про в'язниці виник у кінці 30-х – першій половині 40-х рр. XIX ст. За

---

² Гребцова І.С., Гребцов В.В. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60-е гг. XIX ст. Одеса, 2006. 320 с.; Гузенко Ю. Становлення і діяльність благодійних об'єднань на півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст.: на матеріалах Херсонської губернії. Київ, 2004. 241 с.; Колосова Н. Благодійницька діяльність в культурі України (кін. XX – поч. XXI ст.) в контексті вітчизняних і європейських традицій. Автореф. дис... канд. іст. наук / 07.00.01 – Історія України; Київський нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2006. 20 с.; Левченко Л. Миколаївський піклувальний про тюрми комітет як орган управління тюремним господарством та опіки над в'язнями. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. Вип. 3. С. 44–58; Пальченкова В.М. Чернігівський комітет товариства піклувального про тюрми: основні форми, методи та зміст діяльності. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2012. Вип. 2. С. 188–193.

³ Церенюк О.М. Роль комітетів Товариства піклувального про тюрми у розвитку пенітенціарної системи Наддніпрянської України XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2002. Вип. 5. С. 170.

⁴ Гернет М.Н. История царской тюрьмы: В 5 т. Т. 5. Москва: Госюриздат, 1963. 340 с.

⁵ Иванова Г.М. Женщины в заключении (историко-правовой аспект). URL: <http://www.owl.ru/library/042t.htm>

«Правилами для піклувальників про в'язниці», жіночий піклувальний комітет повинен був формуватися «з осіб тої ж статі» та складався з голови, секретаря і дванадцяти й більше осіб⁶. На відміну від чоловічого відділення Санкт-Петербурзького піклувального товариства про в'язниці, членами якого були винятково чоловіки, участь у діяльності його жіночого відділення могли брати як жінки, так і чоловіки. Правила діяльності жіночого відділення були закріплені у «Статуті Жіночого піклувального комітету про в'язниці». Згідно з ним регламентувалась і діяльність жіночого комітету⁷.

Одеський жіночий піклувальний комітет про в'язниці з моменту його створення очолювала дружина Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора – княгиня Є.К. Воронцова (Браницька). До складу жіночого комітету з часу його заснування входили: дружина колишнього генерал-губернатора, графиня Є.А. Ланжерон (Бриммер), графиня Р.С. Едлінг (Стурдза), дружина чиновника особливих доручень, дійсного статського радника Є.В. Маюрова (Власто), дружина генерал-лейтенанта Г.О. Пущина (Бриммер), дружина інспектора міської карантинної контори, дійсного статського радника Г.П. Зонтаг (Юшкова), дружина чиновника особливих доручень, статського радника Є.І. Золотарьова та деякі інші. Переважна більшість з них одночасно входили до Одеського жіночого благодійного товариства. На початку 1830-х років, з ініціативи Роксандри Едлінг і графині Єлизавети Воронцової, в Одесі було засновано Жіноче благодійне товариство допомоги бідним, котре здійснювало збір коштів для нужденних, проводило благодійні концерти, бали та спектаклі. Ними було збудовано перші у місті сиротинці та будинки для інвалідів.

Жіночий піклувальний комітет було відкрито з метою надання допомоги ув'язненим і тим, хто звільнявся з в'язниць; поліпшення морального стану арештанток; піклування про дітей, які перебували з ними у в'язницях. Одеський комітет намагався реалізувати дану мету через вирішення низки завдань: 1. Покращення побуту та матеріально-речового стану приміщень; 2. Створення умов для духовного виховання; 3. Навчання арештанток певній професії; 4. Організація охорони здоров'я. 5. Опіка над малолітніми дітьми арештанток.

Покращення умов утримання арештанток – один з важливих напрямків комітету. Це проявилось у створенні роздільних чоловічих і жіночих місць відбування покарання. У 1859 р. зазначалося про невідповідність будівлі тюремного замку кількості арештантів, що утримувалися. Ця ситуація значно впливала на умови утримання арештантів, зокрема, на розподіл за родом злочину. Станом на кінець року комітет звітував про здійснену роботу щодо облаштування жіночих відділень – створення жіночої лазні, місць для прання, кухні, що унеможливило контакти між чоловіками та жінками. Збільшення чисельності військового караулу у в'язниці дозволило жінкам займатися пранням у будь-який час, особливо важливо це було для жінок з грудними дітьми. Раніше ж прання білизни проводилось у чітко регламентовані дні та години⁸.

Згодом, у листопаді 1864 р. міністром внутрішніх справ було зроблено огляд умов

⁶ Высочайше утвержденный доклад министра духовных дел и народного просвещения. Об учреждении в России Попечительного общества о тюрьмах. 19 июля 1819 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание I. Санкт-Петербург, 1830. Т. 36. № 27895.

⁷ *Батчаева М.К.* Санкт-Петербургский «Дамский Попечительный о тюрьмах комитет» и его региональное Ставропольское отделение в 1819-1890 гг. XIX в. URL: [https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/36\(77\)/batchaeva_36_77_17_20.pdf](https://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/36(77)/batchaeva_36_77_17_20.pdf)

⁸ Держархів Одеської області (ДАОО). Ф. 361. Оп. 1. Спр. 358 Арк. 41-41зв.

утримання в'язнів. Його наслідком стала доповідь про недотримання норм утримання арештантів, оскільки їх кількість була вдвічі або втричі більша у розрахунку на площу приміщень⁹. У грудні 1864 р. міністр доручив директору Піклувального комітету знайти будинок для відокремлення/переведення арештанток. Для цього облаштували будинок дійсного статського радника Канатова¹⁰.

У січні 1867 р. Піклувальний комітет займався пошуком будинку для утримання жінок-арештанток. Зокрема, згідно контракту між лікарем Антоновим і Піклувальним комітетом, будинок лікаря, у другій частині колишнього Ботанічного саду, був взятий в оренду на п'ять років з оплатою 1500 руб. на рік. Комітету дозволялося переобладнати будинок для перебування арештантів, за потреби добудувати нові приміщення, огорожу, встановити залізні решітки на вікнах тощо¹¹. Піклувальний комітет продовжував дбати про благоустрій приміщень: у 1870 р. підрядник Ігнат'єв збудував у жіночому та долговому відділенні чотири печі, відремонтував сім старих печей, чотири крани лазні що потребували ремонту. За свою роботу він отримав від комітету 302 руб.¹²

При тюремній лікарні функціонувало окреме жіноче відділення, в якому працювали акушери та фельдшери. За їхню роботу у відділенні Піклувальний комітет витрачав на рік 264 руб., оплачував квартиру з опаленням та водою¹³. Для роботи у такому відділенні комітет вимагав дотримання певної кваліфікації. Так, у 1872 р. акушеркою працювала Єлизавета Вербицька, яка закінчила Університет Св.Володимира в Києві¹⁴, Євдокії Бачинській відмовили через відсутність відповідних документів і «старістю років»¹⁵. Жіночий піклувальний комітет мав: «наставляти ув'язнених в релігійних і моральних предметах, займати їх розумовою, а де виявиться можливим, і фізичною роботою», мав надавати можливість заробляти у місцях позбавлення волі. При тюремному замку в Одесі функціонували різні майстерні: для чоловіків – слюсарня, кузня, столярня; для жінок – швейня для пошиття одягу та взуття¹⁶.

Діапазон дій жіночих комітетів був помітно ширше, ніж чоловічих. Зокрема, жіночі комітети брали на себе виховання дітей, матері яких перебували під вартою. Для цього було засновано спеціальні притулки. У комітетах також знаходилися притулки для звільнених з ув'язнення жінок, які не мали коштів для існування, у них вони жили разом з дітьми.

Статистичні архівні дані за першу половину XIX ст. дозволяють здійснити аналіз чисельності жінок-арештанток і видів злочинів, які вони скоїли. Так, на початок 1838 р. у жіночому відділенні перебувало 486 жінок-арештанток, у той час як чоловіків 4886 арештантів¹⁷. Аналіз даних таблиці дає можливість відзначити розширення видів скоєних злочинів та збільшення кількості жінок-арештанток.

---

⁹ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 4.

¹⁰ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 14.

¹¹ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 268-270зв.

¹² ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 554. Арк. 3.

¹³ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 88.

¹⁴ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 54.

¹⁵ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 77.

¹⁶ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 248. Арк. 10зв.

¹⁷ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 25зв.

Таблиця 1

Види злочинів серед жінок, що перебували у тюремному замку Одеси протягом 1842–1851 рр.¹⁸

Вид злочинів	1842	1846	1851
з минулого року	41	-	-
вбивство (або підозра в ньому)	1	19	6
Грабіжництво	6	11	21
Крадіжки	20	51	60
«фальшиві види» (підробка документів або грошей)	20	17	4
борги (в тому числі партикулярні)	1	1	
бродяжництво (+без належних документів)	45	171	24 (+60)
«дурна поведінка»	-	-	1
спроба самогубства	-	-	1
Святотатство	-	1	-
приховання мертвонароджених дітей	-	7	-
грудних дітей при арештантках	-	40	-
Пересильні	108	147	120
Всього	241		

Важливою та відповідальною була посада наглядачки у жіночому відділенні тюремного замку. Відбір кандидаток на цю посаду здійснював піклувальний комітет. Наглядачка повинна була мати сильний характер і витримку. Неодноразово серед архівних документів зустрічаються заяви на звільнення з цієї посади у зв'язку зі складністю роботи. Характерно, що жінки, які претендували на посаду наглядачки тюремного замку, зазвичай були вдовами колишніх військових офіцерів, які через скрутне матеріальне становище змушені були шукати роботу. Терміни перебування на цій посаді різнились. Так, наприклад, дворянка Юлія Пліско працювала наглядачкою з травня 1857 до кінця вересня 1858 рр.¹⁹, дружина підполковника Борникова з жовтня 1858 до липня 1859 рр., дружина штаб-лікаря та придворного радника Олександра Петрова з серпня 1859 по вересень 1861 рр., найбільше протрималась дружина колезького регістратора Евеліна Венцеславська з вересня 1861 по листопад 1864 рр.²⁰

Причини звільнення були у всіх різні, але зазвичай суровий режим давав про себе знати. О. Петрова просила її звільнити через безлад і порушення дисципліни арештантками. У своєму рапорті О. Петрова зазначала, що у тюрмі відбувалися неодноразові бійки між арештантками, які мали характер від простих побоїв до досить серйозних травм з потребою ушпиталення²¹. Наглядачка Ю. Пліско звернулась до одеського

¹⁸ Складено автором статті за даними: ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 14; Спр. 91. Арк. 70; Спр. 142. Арк. 21.

¹⁹ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 42.

²⁰ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 52.

²¹ ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 46–47.

градонаачальника зі скаргою на наглядача тюремного замку підполковника Войничча. Вона звинувачувала його у переслідуванні та грубості по відношенню до неї, налаштуванню проти неї арештанток, підтримці незадовільної поведінки арештанток під час прання білизни тощо. Внаслідок розслідування та допиту самих арештанток, ситуація розв'язалась не на користь наглядачки²².

Отже, діяльність Одеського жіночого відділення Піклувального комітету про в'язниці проходила у відповідності з правилами визначеними для всіх подібних комітетів Російської імперії. Окремі завдання співпадали із завданнями, що визначались для чоловічих відділень піклувальних комітетів, але й були свої особливості. Значну увагу керівництво жіночого відділення Піклувального комітету приділяло поліпшенню життя та побуту арештанток, їхньому моральному і релігійному виправленню, вихованню працьовитості, турбувалось про малолітніх дітей арештанток. Важливе місце у діяльності Одеського жіночого відділення займало відбір кваліфікованих кадрів для утримання арештанток і для жіночого відділення тюремної лікарні, організації умов для покращення гігієни, набуття арештантками професії швачки.

Yevhen Yurash

Odessa Women's Department of the Board of Guards about Prisons: Creation and Features of Activity in the XIX century

Abstract: The article highlights the creation and features of the Odessa Women's Branch of the Prison Guard Committee. It was established that the activities of the Odessa Women's Branch of the Custody Committee on Prisons were conducted in accordance with the rules laid down for all such committees of the Russian Empire. Some tasks coincided with the tasks defined for the men's departments of the trustees, but also had their own characteristics.

The Women's Trusteeship Committee was opened to assist prisoners and those released from prisons; improving the morale of women prisoners; care for children in prisons with them. The Odessa committee tried to realize this goal by solving a number of tasks: 1. Improving the life and material condition of the premises; 2. Creating conditions for spiritual education; 3. Training of detainees in a certain profession; 4. Organization of health care. 5. Guardianship of young children of detainees. It was established that an important place in the activities of the Odessa Women's Department was occupied by the selection of qualified personnel for the detention of women prisoners and for the women's department of the prison hospital, the organization of conditions to improve hygiene, the acquisition of the profession of seamstress.

The management of the Women's Department was described and it was established that it consisted mainly of the wives of highly respected officials and nobles. The Odessa Women's Committee of Prisons has been headed by the wife of the Governor-General of Novorossiysk and Bessarabia E.K. Vorontsova, since its inception. Particular attention is paid to the position

---

²² ДАОО. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 461. Арк. 14-14зв.

of warden in the women's section of the prison castle.

On the example of statistical archival data for the first half of the XIX century. The number of women detainees and the types of crimes they committed were analyzed.

Keywords: Odessa Committee of the Guardianship Society for Prisons, Women's Department, Odessa